

posée par l'ouverture des archives soviétiques, l'auteur creuse semble-t-il encore plus qu'au début des années 90 la question de l'autonomie par rapport au Kremlin. Ses arguments en faveur d'une large liberté tactique par-delà la stratégie imposée par Moscou paraissent probants, même s'il manque sans doute un élément décisif – par exemple, un document allant dans ce sens émanant de l'Internationale communiste – pour convaincre les plus sceptiques.

Ceci dit, malgré ses grandes qualités, l'ouvrage nous laisse quelque peu sur notre faim vis-à-vis d'une série d'interrogations. D'abord, il peut paraître étrange que dans une étude consacrée au Bulgare Angheloff, on en apprenne finalement si peu sur lui. S'il est possible de comprendre qu'étant donné les règles de la clandestinité ainsi que son décès et celui de ses proches au corps mobile de Bruxelles au temps de l'Occupation, peu de traces aient pu être retrouvées de son activité à la tête du groupe des Partisans juifs, il est plus étonnant d'en apprendre si peu sur sa vie antérieure.

Cette dernière remarque vaut pour l'ensemble des combattants juifs du corps mobile des Partisans de Bruxelles. Or, ce parcours prosopographique remontant plus profondément aux racines de l'engagement des membres du groupe aurait permis de mieux comprendre leur situation et surtout leurs motivations. À défaut de tracés individuels souvent difficiles à repérer, il n'aurait en tout cas pas été inutile de dresser un tableau d'ensemble de cette immigration juive dans les années 30, et en particulier des filières d'intégration au sein de la Main-d'œuvre immigrée,

l'organisation chargée de rassembler les étrangers au Parti communiste. La question est peut-être plus délicate en aval, mais on aurait tout de même aimé disposer d'une réflexion plus approfondie sur ce que les survivants étaient devenus après cette terrible épreuve.

En somme, voici un ouvrage dense qui a l'immense mérite de remettre à l'honneur un pan du passé juif tombé trop facilement dans l'oubli en raison du discrédit actuel pour une idéologie communiste qui a pourtant porté des millions d'hommes au siècle dernier. Raison de plus pour que les auteurs poursuivent une quête si bien entamée.

Fabrice Maerten

V. Histoire sociale / Sociale geschiedenis

LEEN VAN MOLLE & YVES SEGERS (EDS.)
«Volkstuinen. Een geschiedenis»
Leuven, Davidsfonds, 2007, 223 p.

In de Brusselse Lebroussartstraat hebben *guerrilla gardeners* op een minuscuul stukje grond zonnebloemen geplant. *Guerrilla gardening* is een internationale vorm van grootstedelijk groen activisme om het stenige uitzicht van de stad te veranderen, te vergroenen, door (kleine) openbare ruimtes die niet worden gebruikt in te palmen en te beplanten. Het boek 'Volkstuinen', uitgegeven door het Davidsfonds en gemaakt door het KADOC met een subsidie van de provincie Oost-Vlaanderen in het kader van het Museum van de Vlaamse Sociale Strijd is gewijd aan

een fenomeen dat ontstond op het einde van de negentiende eeuw in sterk groeiende steden en dat als doel had het proletariaat dat er zich had gevestigd, aangetrokken door de industrie, vertrouwd te maken met de geneugten van het tuinieren op kleine stukjes grond die vaak aan de rand van de *villes tentaculaires* te vinden waren. Daar houdt de vergelijking op, want met *guerrilla* hadden de volkstuinten helemaal niets te maken. Het ging integendeel om een katholiek geïnspireerd beschavingsinitiatief dat het ontwortelde stedelijke proletariaat moest stabiliseren, beschaven en doordringen van de eigendomsideologie om het te redden uit de armen van de (goddeloze) socialisten die probeerden het stedelijk proletariaat te veroveren. Dat is heel scherp gesteld, de ontstaanscontext van de *Ligue du Coin de terre et du Foyer Insaisissables* of Werk van den Akker die door de Franse priester Léon Gruel en de katholieke drukker Goemaere in Brussel in 1899 boven de doopvont werd gehouden. De organisatie bestaat nog steeds en zorgt ervoor dat op afgelegen stukken grond, bijvoorbeeld langs de spoorweg, in de zomer allerlei groenten, maar ook bloemen bloeien en mensen, meer en meer met uiteenlopende etnische achtergronden, een deel van hun vrije tijd samen doorbrengen.

Dit mooi verzorgde en fraai geïllustreerde boek schetst in acht bijdragen van Leuvense historici en een agronoom de geschiedenis en de internationale context van het fenomeen 'volkstuinten'. De volkstuint wordt niet alleen vanuit het perspectief van de landbouwgeschiedenis en de politieke geschiedenis bekeken; er is veel aandacht voor de sociaal-culturele betekenis ervan, waarbij gebruik gemaakt

wordt van mondelinge geschiedenis (in de bijdrage van Leen Beyers). Aan de wereldoorlogen wijdt Luc Vandeweyer een apart hoofdstuk. Een heel brede aanpak kortom, de volkstuinten van verschillende kanten belicht. Bovendien wordt de band gelegd met de actualiteit, want het boek begeleidt een tentoonstelling.

Deze benadering heeft het grote voordeel dat van de volkstuinten niet alleen een zo breed mogelijk beeld wordt geschetst, maar ook dat van het fenomeen een steeds wisselende lectuur wordt gegeven, zodat de uiteenlopende betekenissen ervan duidelijk worden. Dat is voor dit type onderzoek een goede keuze, want wat wel duidelijk wordt is de betrekkelijk marginale economische betekenis van de volkstuinten, met uitzondering van de beide wereldoorlogen. Toen ze werden ingeschakeld in de ravitaillering konden ze rekenen op de steun van de ondernemers en de overheid en wonnen daardoor sterk aan belang. Eens de oorlog en de wederopbouw voorbij, hadden ze te kampen met ledenverlies. Het aanbod aan bronnen is een andere verantwoording voor deze brede benadering. Het archief van de koepelorganisatie wordt bewaard in het Rijksarchief Gent, twee afdelingsarchieven (Sint-Niklaas en Berchem) zijn in privé-bezit en het KADOC bewaart archivalia van de afdeling Merendree. Hoewel bijkomende informatie kon worden gevonden in andere archieven laat deze situatie niet toe een 'volledig' beeld te schetsen van het fenomeen volkstuint. Voor het eindresultaat is dat geen onoverkomelijk bezwaar: de auteurs zijn stuk voor stuk specialisten in de materie of wat Leen Beyers betreft in een methode en ze integreren het fenomeen volkstuint in hun

onderzoek en expertise. Vooral de impact van het onderzoek en de expertise van het Centrum voor Agrarische Geschiedenis, werpt vruchten af. Deze geschiedenis van de volkstuinten wordt ingebed in de Belgische en internationale landbouwgeschiedenis en leidt tot een fijnmaziger beeld van de Belgische agrarische geschiedenis.

Wat leert dit boek concreet over de geschiedenis van de volkstuinten? Er werd al gewezen op de expansie van de volkstuinten tijdens de beide wereldoorlogen, in 1914-1918 zowel in bezet gebied als aan het ijsfront. Luc Vandeweyer brengt het fenomeen goed in kaart, wijst op de instrumentalisering ervan door Belgische en Duitse overheden en op het leereffect van de Eerste voor de Tweede Wereldoorlog, toen de volkstuinten een nieuwe bloei kenden en uit de greep konden blijven van de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie (NLVC).

De band tussen de volkstuinten enerzijds en de overheid, de sociale organisaties en de ondernemingen anderzijds is één van de centrale lijnen in het artikel van Peter Heyrman. Daaruit blijkt dat het mecenaat (grote ondernemingen zoals het chemiebedrijf UCB en het *Comité Central Industriel*, CCI) en overheidssubsidies, vooral van het ministerie van Landbouw, essentieel waren voor het overleven van de organisaties. Ook de financiële steun van de provincies was niet te verwaarlozen. Peter Heyrman geeft aan dat organisaties zoals deze ook op een ander vlak een politieke rol speelden: ze waren nuttig om personen die politiek actief waren buiten de traditionele kaders een sociaal bestaan te verzekeren. Dat was het geval voor de latere UDB-er Jacques Basyn die onder impuls

van secretaris-generaal van het ministerie van Landbouw Hector Van Orshoven, zelf een oude bekende van het Werk van den Akker, in 1941 directeur-generaal werd van de wat ingedommelde organisatie, ze nieuw leven inblies en omvormde in een moderne tuiniersvereniging, waarbij het accent eerder lag op vrijetijdsbesteding dan op inkomstenverwerving. Basyn bleef in functie als directeur-generaal tot 1959-1960 en werd vervolgens voorzitter. In de recente periode wijst de auteur op de banden met andere organisaties van de katholieke zuil zoals de KWB. Dit hoofdstuk legt goed mechanismen bloot om organisaties die op het eerste gezicht hun bestaansreden verloren hebben, toch te continueren.

Dit overleven heeft niet enkel te maken met structurele en personele factoren, die centraal staan in de bijdrage van Peter Heyrman, maar ook met veranderende betekenissen van de volkstuinten, betekenissen die kunnen worden gegeven door de organisatie of ermee verwante bewegingen – de ideologische component zo men wil – of betekenissen die eraan worden gegeven door de tuinders zelf. Met dit laatste komen we op sociaal-cultureel terrein.

De ideologische component komt aan bod in de bijdrage van Andreas Stynen over het antistedelijke karakter van de volkstuinten die als antigif moesten dienen voor de moderne stad. Uit zijn artikel blijkt echter dat de volkstuintbeweging realistisch was en het traditionalisme zag als een correctie op de moderniteit en de industrialisering. Het ging er niet om de klok terug te draaien, naar de tijd van voor de industrialisering, maar eerder om de negatieve gevolgen van de

industrialisering te verzachten: volkstuinten waren een correctiemechanisme op de moderniteit, dat ertoe bijdroeg die moderniteit blijvend mogelijk te maken, zowel ruimtelijk, materieel (bijkomend inkomen) als ideologisch: de volkstuinten waren een antidotum voor het socialisme, propageerden de klassenverzoening en plantten aspecten van de burgerlijke habitus in de sfeer van de gezondheid over naar de arbeiders, waaronder ook de strijd tegen het alcoholisme. Het versterken van de familie, het gezag van de vader en de opstap naar eigendomsverwerving kregen eveneens een centrale plaats. Wat het Werk van den Akker finaal beoogde was de vorming van een half proletariaat: half boer, half arbeider, een situatie die in bepaalde delen van Vlaanderen nog lang na de Tweede Wereldoorlog is blijven voortbestaan en geenszins een rem was op de industrialisering.

Sophie De Cagny stapt de individuele woning binnen en beschrijft hoe de volkstuin als een kamer van de woning werd gerepresenteerd en zo werd geïntegreerd in de programma's en de ideologie van sociale organisaties – het accent ligt op de KAV – die individuele eigendomsverwerving centraal stelden: de volkstuin toonde als nieuwe kamer van het huis niet alleen het individuele nut aan van eigendomsverwerving, het werk in de volkstuin liet ook toe een deel van het kapitaal nodig voor eigendomsverwerving, via een lening bij de ASLK, te vergaren.

Leen Beyers kiest een antropologische invalshoek vanuit de vraag in welke mate de volkstuinten bijdroegen tot het vormen van 'sociaal kapitaal'.

Roeland Hermans en Yves Segers geven in hun bijdrage aan hoe de sterke sturing van de teelten in de volkstuinten gebruikt werd om aan de tuiniers uit de lagere sociale klassen andere 'gezonde' eetgewoonten aan te leren. De tuiniers werden ook ingewijd in de moderne teelttechnieken. De volkstuinten schreven zich daarmee in de algemene modernisering van de tuinbouw en de voedselconsumptie in.

De bijdragen van Leen Van Molle en Eric Tollens trekken de Vlaams-Belgische problematiek open. Leen Van Molle situeert de Vlaams-Belgische volkstuinbeweging in een internationale en actuele context en besteedt daarbij aandacht aan de tendensen in de internationale historiografie. Eric Tollens, landbouweconoom bekijkt de heel kleinschalige stadslandbouw in Kinshasa als een overlevingsstrategie.

Het boek is een aanwinst voor de geschiedenis van de wereldoorlogen, de landbouwgeschiedenis en de sociale geschiedenis. Het is degelijk en grondig werk, gebaseerd op onderzoek van primaire bronnen en vanuit vraagstellingen uit het internationaal historisch onderzoek over de materie. De auteurs zijn specialisten die het thema telkens kaderen in hun onderzoek. Vanuit het perspectief van de geschiedenis van de twintigste eeuw maakt het boek duidelijk dat voor de sociale politiek pas na de Tweede Wereldoorlog nieuwe tijden aanbraken, er definitief een einde kwam aan het paternalisme en er geen plaats meer was voor strategieën die wortelden in het sociaalkatholicisme van de negentiende eeuw. Tot aan het einde van de Tweede Wereldoorlog en zeker tijdens de oorlogen kon dit model niet alleen zijn nut bewijzen, maar ook worden

ingepast in de sociale politiek van grote bedrijven en patronale organisaties. Vooral het als liberaal beschouwde CCI steunde de volkstuinten en chemiebedrijf UCB stelde in 1941 nieuwe kantoorruimte ter beschikking in de Brusselse Koningsstraat. Dat leert iets over de ideologische opstelling van het Belgische grootpatronaat, dat ondanks de sociale democratisering na de Eerste Wereldoorlog, nog lang ruimte liet voor traditionalisme en paternalisme. De dialectiek tussen moderniteit en traditionalisme is een van de interessantste bevindingen in dit boek, verklaart de persistentie van een archaisch fenomeen en geeft meteen de relevantie van de studie ervan aan. Het boek corrigeert enigszins de lineaire visie op de ontwikkeling van de sociale politiek in termen van 'democratisering' en 'vooruitgang' aangedreven door de grote sociale organisaties: minder emancipatorische sociale initiatieven bleven nog naast de hoofdstroom bestaan en konden, wanneer de omstandigheden dat toelieten, een meer prominente betekenis krijgen.

Bij bepaalde conclusies of verklaringen in dit boek kan voorbehoud gemaakt worden. Zo kan de vraag gesteld worden of het bronnenmateriaal niet tot een enigszins vertekend beeld leidt. Veel voorbeelden op lokaal niveau zijn afkomstig uit Berchem en Sint-Niklaas: gaan de besluiten die hieruit worden getrokken wel op voor andere regio's met een ander geografisch en economisch profiel? Alle auteurs in deze bundel zijn het erover eens dat de volkstuinten definitief aan belang inboetten na de Tweede Wereldoorlog. De verklaring die hiervoor gegeven wordt is de stijging van de levensstandaard. Dat zal zeker een rol gespeeld hebben, maar die stelling is

wat te algemeen geformuleerd. Schaarste bestond nog enkele jaren na de bevrijding en was de herinnering aan een oorlog met een moeilijke ravitaillingsituatie precies geen argument om in de volkstuin te blijven werken?

In de bijdrage van Sophie De Caigny worden uitspraken gedaan over middenveldorganisaties van verschillende ideologische horizonten, maar het empirisch materiaal is toch in hoofdorde afkomstig van katholieke organisaties, meer bepaald de KAV. De bijdrage van Peter Heyrman, die voor de meer recente periode wijst op de banden met organisaties als de KWB roept de vraag op naar de rol die louter inter-persoonlijke netwerken spelen: vaak is de verantwoordelijke van KWB, volkstuin en andere organisaties één en dezelfde persoon, waarbij de organisaties die hij/zij vertegenwoordigt naar de achtergrond verschuiven.

Leen Beyers komt op basis van vooral mondelinge geschiedenis tot de vaststelling dat volkstuinten voor allochtonen een gelegenheid zijn om 'sociaal kapitaal' op te bouwen, door contacten te leggen met Vlamingen. Dat is ongetwijfeld juist, maar hoe belangrijk zijn de volkstuinten op dat vlak precies? Zijn ze een aanvulling van of een substituut voor bijvoorbeeld de werksituatie? Is het niet veelzeggend dat dat 'sociaal kapitaal' precies tot ontwikkeling komt in een organisatievorm die sterk gemarginaliseerd is, maar niettegenstaande dat, zo blijkt uit de Berchemse casus, sterk verdedigd wordt door de oorspronkelijke bevolking? Het gaat met andere woorden om het opbouwen van sociaal kapitaal in een context van relatieve marginaliteit. Uit het artikel van

Leen Beyers blijkt anderzijds toch ook dat volkstuinten vandaag plaats en zijn waar de sociale controle erg dwingend is en conformisme de regel. Sociale controle wordt niet enkel uitgeoefend door de bestuursleden maar ook door de burens. Eén van de argumenten om migranten toe te laten is het tegengaan van het wilde tuinieren, op braakliggende stukjes grond in de stad. Ondanks de vele transformaties die de volkstuinten hebben doorgemaakt, is er dus sprake van een sterke continuïteit met het verleden.

Dirk Luyten

VI. Culturele geschiedenis / Histoire culturelle

DANIEL BILTEREYST & PHILIPPE MEERS (RED.)
«De verlichte stad. Een geschiedenis van bioscopen,
filmvertoningen en filmcultuur in Vlaanderen»
Leuven, LannooCampus, 2007, 294 p.

De verlichte stad is het eerste wetenschappelijk boek over de geschiedenis van de filmexploitatie en filmbeleving in Vlaanderen. Eerder verschenen reeds een aantal – vaak meer dan verdienstelijke – lokale bioscoopgeschiedenissen¹². Voorliggend boek sluit ten dele aan bij het gelijknamig onderzoeksproject dat sinds 2005 aan de universiteiten van Antwerpen en Gent loopt¹³. Het onderzoek naar film-

exploitatie en filmcultuur – dat in België nog in de kinderschoenen staat – krijgt met deze publicatie een sterke impuls.

Verlichte stad richt zich expliciet naar zowel de (film)historicus als de geïnteresseerde leek. Een bijzonder moeilijke evenwichts-oefening. De bijzonder vlot leesbare tekst die wars is van het overmatig gebruik van vakjargon verdient veel lof. Toch zal de leek hier en daar bij het lezen wat achtergrondinformatie missen, terwijl de ingewijde historicus veel aspecten on(der)belicht zal vinden.

Het eerste deel (met bijdragen van Guido Convents, Daniel Biltereyst, Roel Vande Winkel, Gert Willems, Lies Van de Vijver en Philippe Meers) biedt een chronologisch overzicht van de geschiedenis van de bioscoop en filmcultuur in Vlaanderen. In 7 hoofdstukken wordt de Belgische bioscoopgeschiedenis van aan het prille begin rond 1905 tot op vandaag behandeld. Het spreekt voor zich dat dit op een uiterst summiere manier gebeurt. Er is hoofdzakelijk aandacht voor grote namen en grote lijnen, waardoor de doorwinterde (film)historicus af en toe op zijn honger blijft zitten. Bioscoopgeschiedenis staat hier duidelijk vooraan. Niet in elk hoofdstuk wordt evenveel aandacht besteed aan de ontwikkelingen van de filmcultu(ur)(en), een uiterst fascinerend maar zeer complex onderzoeksveld. Het filmaanbod blijft in de

12 Zie o.a. FRANK HEIRMAN, *Het paleis om de hoek. Een eeuw cinema in Antwerpen*, 2006 of MARC CRUNELLE *Geschiedenis van de Brusselse bioscopen*, Brussel, Directie Monumenten en Landschappen (Brussels Hoofdstedelijk Gewest), 2003.

13 *De Verlichte Stad. Beeldcultuur tussen ideologie, economie en beleving. Een onderzoek naar de maatschappelijke rol van bioscoopwezen en filmconsumptie in Vlaanderen (1895-2004) in interactie met moderniteit en verstedelijking* (FWO-project 2005-2008) met als promotors Philippe Meers (UA), Daniel Biltereyst (Ugent) en Marnix Beyen (UA).